

## ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ—ԳՆՆԱԴԱՏԱԿԱՆ

Le Parler arménien d'Akn, p. M. Maxudianz, vardapet  
d'Etchmiadzin, Paris 1912. Ակնայ հայոց բարբառը, Մ. Վ.  
Մաքսուդեանի. Պարիզ. 1912.

Եւրոպայի համալսարաններին հայ ուսանողները մի գովելի սովորութեամբ դոկտորական աստիճան ստանալու համար պատրաստած իրենց շարագրութիւններին նիւթը յաճախ ընտրում են հայոց պատմութիւնից և լեզուից: Գրանով նրանք մեծամասնակ և երկու ուրիշ նպատակի են ծառայած լինում. մի կողմից՝ եւրոպական լեզուներով գրուած այդ շարագրութիւններով նրանք ծանօթացնում են եւրոպացի գիտնականներին հայոց պատմութիւնն ու գրականութիւնը, և միւս կողմից՝ որ գլխաւորն է՝ նրանք գիտական մեթոդով մշակում են հայագիտական նիւթերը, որովհետեւ այդ գրուածքները, ինչքան էլ ուսանողական շարագրութիւններ են, ընդունուելով մասնագէտ պրոֆեսորներէց՝ դերծ են լինում շատ պահասութիւններից և աւելի կամ պակաս չափով հանդանակում են հայագիտական ուսումնասիրութեանը:

Այդպիսի շարագրութիւններից մէկն է և Վերեւում գրուածը՝ «Ակնայ հայոց բարբառը», որ Եջմիածնի միաբան հ. Մեսրոպ Վարդապետ Մաքսուդեանը ուսումնասիրել է Պարիզի համալսարանի դոկտորութեան աստիճան ստանալու համար: Շարագրութիւնը հաւանութիւն է դառն յայտնի հայագէտ Մէյէից, որի մօտ և հ. Մաքսուդեանը ուսել է համեմատական քերականութիւնը հին հայերէնի, ուլաոններէնի, յունարէնի և հին ու միջին իրաներէնի: Բացի այդ՝ հ. Մաքսուդեանը լսել է նաև ուրիշ պրոֆեսորների Պարիզում և Գերմանիայում, պարապելով յատկապէս հնդեւրոպական լեզուաբանութեամբ, սովորելով ասնսիրիտ, դոթերէն ու լիթաւերէն, ինչպէս նաև երբայեցերէն:

Այս աշխատութեան սկզբում, ինչպէս պահանջւում է, գրուած են այն գրաւոր աղբիւրները, որոնցից օգտուած է հեղինակը. դրանք մեր լեզուի և բարբառների քերականութիւններ և ուսուածքներ են: Բացի այդ՝ նա օգտուել է նաև իր անձնական ծանօթութիւնից. լինելով ակնեցի, թէպէտ և մա-

նուկ հասակից դուրս եկած իր հայրենի քաղաքից, պահել է յիշողութիւն Ակնայ բարբառի: Բայց այդքանը քիչ է մի բարբառ հետազօտելու համար. պէտք էր լինել տեղում և լսել մարդկանց կենդանի խօսքն ու արտասանութիւնը: Այդ թերին լրացրել է հ. Մաքսուդեանը նրանով, որ կարողացել է Պարիզում լսել Ակնայ բարբառը 65 տարեկան մի ակնեցի կնոջից, որ Ակնից դուրս եկած է եղել մի քանի տարուց ի վեր: Բացի դրանից նա լսել է նաև Լիճքի (գիւղ Ակնայ շրջակայքում), Կամարկապի, Մարցուանի և այլ բարբառներով խօսող մի քանի պարոններ:

Ակնայ բարբառով նիւթեր հրատարակել է առաջին անգամ Գարեգին վ. Սրուանձտեանն իր «Համով Հոռով» ժողովածուի մէջ. դրանք մի քանի հեքաթ և ժողովրդական երգեր են: Ապա յայտնի է Հ. Ճանիկեանի նշանաւոր աշխատանքը «Հնութիւնք Ակնայ», որ հարուստ նիւթեր է պարունակում Ակնայ աղգադրութեան և Ֆոկլորէի մասին: Սրուանձտեանն ու Ճանիկեանը, չլինելով ոչ լեզուաբան և ոչ իսկ բանասէր, չէին կարող անշուշտ լեզուաբանօրէն գիտական նշանակութիւն ունեցող ճիշտ աշխատանքներ կատարել. նոյնպիսի գնահատութեան է ենթարկում հեղինակը և «Քիւրախի» մէջ Կ. Պոլսում 1898 և 1900 թուականներին հրատարակած հեքաթները հ. Տրդատ Պալեանի, ինչպէս և Հանգէս Ամօրեայի» մէջ գեռ շարունակուող յօդուածը՝ «Ակնայ դաւառաբարբառը» Մ. Ս. Գաբրիէլեանի: Ակնայ բարբառին նուիրել են սակաւ տողեր նաև Կարոտն՝ իր «Կիլիկիայի հայերէնի պատմական քերականութեան» մէջ և Աճառեանն՝ իր «Հայ բարբառների դասաւորումն» աշխատանքի մէջ. բայց դրանց լեզուաբանական աշխատանքը նպատակ չէ ունեցել առանձնապէս Ակնայ բարբառը հետազօտելու: Հ. Մաքսուդեան իր գործով գլխիւ է այդ պահասը լրացնելու: Բայց նա էլ այդ բարբառն ամբողջապէս չի հետազօտում. Ակն քաղաքը բաժանւում է վերին և ներքին թաղերի, որոնց խօսուածքները միմեանցից զանազանւում են առանձնայատկութիւններով. հ. Մաքսուդեանը առնում է միայն ներքին թաղինը, որտեղից է և ինքը: Քաղաքի բարբառից տարբերւում են նաև շրջակայ գիւղերի խօսուածքները, որոնցից մի քանիսի առանձնութիւնները բերուած են այս հետազօտութեան մէջ:

Ակնեցիք ըստ տեղական աւանդութեան գաղթած են Վանի 11-րդ դարու առաջին քառորդում. բայց Վանի և Ակնի բարբառները խիստ տարբերւում են միմեանցից. մի ուրիշ աւանդութեամբ նրանք գաղթած են Անի քաղաքից: Այդ պիտի ցոյց տայ Ակնի և իր շրջակայ գիւղերի, ինչպէս և Անի քաղա-

քից գաղթականների բարբառների ուսումնասիրութիւնը, որովհետեւ ինչպէս ասել է Մէյէն. «արդի հայերէնի բարբառների խնդիրն ամենից առաջ հայ գաղթականութիւնների խնդիրն է»։ Ահնայ բարբառին ամենից մօտ են Կարնոյ (հետն առած նաև Կարսի, Ալեքսանդրապոլի, Ախալքալաքի ու Ախալցխայի, որոնք գաղթած են Կարինից), Խարբերդի ու Երզնկայի, Շարին-Կարաբաղի և Ահաճայոց (հետն առած և Սուշաւայի) բարբառները։

Հ. Մաքսուդեանի բուն աշխատանքը բարբառի հետազոտութեան մասին բաժանուած է երկու մասի՝ հնչաբանութիւն (եր. 12—63) և ձևաբանութիւն (եր. 64—102)։ Բացի այդ նաև թուրքերէնից փոխառած բառեր (եր. 103—137)։ Վերջում մի յաւելումով ծանօթութիւն Ահնայ վերին թաղի բարբառի մասին։

Հնչաբանութեան մէջ մի առ մի բարեխղճօրէն նկարագրուած են, գրաբարի համեմատութեամբ, Ահնայ բարբառի հնչիւնական երեւոյթները, որոնք մասամբ յատուկ են նաև ուրիշ բարբառների. այս մասը և կազմում է աշխատանքի դիւստոր կողմը։ Իսկ ձևաբանութեան մէջ Ահնայ բարբառին հանդիպադրուած են արեւմտեան աշխարհաբարի հոլովական ձևերը, իսկ գերանունների համար, ինչպէս նաև խոնարհման, այլ և գրաբարի ձևերը։ Թէ որքան լիակատար է այս խնամքով պատրաստուած աշխատանքը, այդ դժուար է ասել առանց մասնաւորապէս այդ նիւթով պարապած լինելու։ Միայն խոնարհման մէջ չկան յիշուած ապառնի անցեալն և ըղձական (սոտորադասական) անցեալը՝ պիտի լինէի, պիտի սիրէի, լինէի, սիրէի ևւն։ Արդեօք այդ բարբառի մէջ չկան այդ ձևերը, որ կասկածելի է, թէ՞ մոռացութեան են տրուած։ Եթէ յիշուած է ներկայի ձևը լընիմ, լընիս ևւն (եր. 85), և թէ «Սոտորադասական ներկային փոխանակել է սահմանականն առանց կու մասնիկի» (եր. 87), պէտք էր յիշել նոյնպէս, որ գրաբարի անցեալ անկատարն ևս, առանց կու մասնիկի, ստացել է սոտորադասական անցեալի նշանակութիւն։

Երես 35, իւ երկբարբառի համար գրուած է օրինակ գրաբար արիւն, ցեղութիւն. դրանք նոր գրութեան ձևեր են, հինն է՝ առիւն, ցեղութեւն, ինչպէս երևում է ձեռագիրներից. ուստի և այդ կարգը պէտք էր դնել եր. 34, աղբււր, եղջււր, ալբւր բառերից յետոյ իբրև նոր կարգ եւ երկբարբառի փոփոխութեան։

Հեղինակն, ինչպէս որ պէտք էր այսպիսի դործի մէջ, աշխատել է միայն իր հետազոտած բարբառի նկարագիրը անել. բայց երբեմն, աւելի ծանօթութիւնների մէջ, տալիս է նաև նկարագրած երեւոյթների բացատրութիւնները։ Այսպէս օրի-

նակ ժամանակի անուանների հոլովման լան վերջը (օրւան, ամուան) բացատրում է մի հին—\*ուն վերջացած ուղղականով, որն և համարում է իսկապէս սեռական հոլով՝ վրան աւելացած և յօդը (եր. 69): Դժուար է համաձայնել այս բացատրութեանը. ամուան, շաբաթւան, երեկւան ևւն ձևերը ծագած են, ինչպէս պէտք է կարծել, հին ամսեան, շաբաթեան, երեկեան ձևերից, ճիշտ նոյն հնչափոխութեամբ, որով և Ակնայ բարբառի մէջ հին ուսեաց ձևը դարձել է ուսւաց (եր. 77), ինչպէս և իշեան նմանները բարբառների մէջ դառնում են՝ իշւան(ք), տեղւան(ք):<sup>1)</sup>—Մի ծանօթութեան մէջ (եր. 12) գրաբար ընչեղ (հարուստ) բառը նոյնացրած է Ակնայ բարբառի ինչեխ (ինչպէս, ինչկերպ) բառի հետ. այդ նոյնացումը արտաքին պատահականութիւն է միայն. գրաբարի ընչեղ բառը կազմուած է ինչ բառից եղ ածանցով, ինչպէս ուժեղ, զօրեղ, համեղ. իսկ Ակնայ ինչեխ հարցականը, որ ուրիշ բարբառների մէջ երևում է ինչւք, ինչրդ ձևով, կազմուած է ինչ-ցեղ. (=ինչպէս, ինչկերպ) բառերի կցումից:

Վերջապէս սխալ է ասել, թէ «ն կամ ր յօդի գործածութիւնը չկայ Վանեցւոց մէջ» (եր. 9): Այս բարբառում չկայ միայն ր յօդի գործածութիւնը. իսկ և յօդը գործ է ածւում ճիշտ ինչպէս և միւս բարբառներում: Ը յօդի դուրս ընկնելը Վանայ բարբառից միայն մի հնչաբանական երևոյթ է: Ինչպէս որ հին գառն, մուկն, եօրն ևւն բառերը, արտասանուելով գառրն, մուկրն, եօրրն, դարձել են շեշտի ազդեցութեամբ նախ՝ գառր, մուկր, եօրր (ինչպէս գործ են ածւում այդ բառերը որոշ բարբառներում), և տպա վերջի ր ձայնաւորներն ևս դուրս է ընկել, և այդ բառերը դարձել են՝ գառ, մուկ, եօր,—ճիշտ նոյն փոփոխութեան է ենթարկուել և և յօդը, որ բաղաձայնից յետոյ և խօսքի վերջում, կամ խօսքի մէջ ամեն դադարից ու բաղաձայնից առաջ դարձել է ր. մինչդեռ ձայնաւորից յետոյ և ձայնաւորից առաջ (եթէ երկու բառի մէջ դադար չի մտնում) մնում է և. մարդն է, որդին, բայց՝ մարդր, գնաց, մարդր: Վանայ բարբառի մէջ սակայն այս հնչաբանական երևոյթն աւելի զարգացած է. այնտեղ և(=րն) յօդի այս մնացորդ ր ձայնաւորն ևս դուրս է ընկել, ինչպէս դառ, մուկ և նման բառերի վերջի ըն մասը. ձայնաւորով վերջացած բառերի վրայ սակայն, ինչպէս և ձայնաւորով սկսուող բառերից առաջ, (եթէ երկու բառի մէջ դադար չի մտնում), Վա-

1) Տես այս մասին՝ իմ «Ելիսարհաբարի հոլովները»:

նեցին էլ դեռ պահում է ն յօդը: Այսպիսով ամեն վանեցու համար շատ հեշտ է ր յօդի ճիշտ գործածութիւնը սովորել, բաւական է միայն բազմաթիւ դերձացած անուան տեղ դնի մի ձայնաւորով դերձացած անուն, որի վրայ ն յօդն է դրուում, և իսկոյն կիմանայ վանեցին, թէ արդեօք ր յօդը պէ՞տք է դնել թէ ոչ. որովհետեւ այդ բարբառի մէջ աւելում է՝ մեր քաղաք, բայց՝ մեր իդին (այդին), մեր եկեղեցին: Բայց վանեցի գրադէտներն անգամ այդ ր յօդի գործածութեանը չեն վարժւում: մէկ՝ նրա համար որ ուշադրութիւն չեն դարձնում դրա վրայ. մէկ էլ՝ որ պահում են իրենց բարբառային արտասանութիւնը. իսկ ր յօդը գուրս է ընկել այդ բարբառից հէնց միայն այդ տեղական որոշ արտասանութեան տղղեցութեան տակ: ~

Մ. Աբեղեան.

Յ. Տէր Միրաբեան. Մերոզական գործնական ցուցման համար 20 կ. Հրատարակութիւն Վաստանի և Եմբրեթի Հայոց թիւական իշխանութեան:

Հեղինակին իր «բազմամեայ փորձառութիւնը ցոյց է տուել, որ դասատուները խիստ հակուած են լինում դարձնալ ու դարձնալ աւանդական մեթոդներին վերադառնալ»: Հայ ուսուցչութեանը նորագոյն մեթոդների հետ ծանօթացնելու համար է աշխարհ՝ եկել «գործնական ցուցմունքների» այս գրքոյկը:

Հեղինակը լաւագոյն և ոչ աւանդական մեթոդներից ամենագլխաւորն է համարում «ձեական աստիճաններին»: Այս մասին հետևեալն է գրում. «Թեմումս տւած փորձնական դասերի բննադատութեան ժողովներին նախադասելով՝ տեսել եմ՝ այս աստիճանների անունները տրւում են թէ ոչ՝ միշտ բազմակողմանի և խոր քննադատութիւնից, բնական անհրաժեշտութեամբ, միմեանց ետեից բղխում են այդ աստիճանները»: Մի բան շատ հետաքրքիր կլինէր պարզել, արդեօք այս աստիճանները բղխում են, թէ բղխեցւում են, նրանք բնական, թէ «պաշտօնական» անհրաժեշտութիւններ են: Այս երկու դէպքումն էլ կարող են այդ աստիճանները «միմեանց ետեից բղխել», բայց տարբեր-կլինէր ի հարկէ այդ «բղխումների» գնահատութիւնը:

Մի օրինակով պարզենք. թէ պ. Տէր Միրաբեանը ինչպէս է հայ ուսուցիչներին մանկավարժական նորագոյն մեթոդների հետ